РЕЦЕНЗІЇ

ЧИ УВІЙДЕ ТЕОДОСІЙ ОСЬМАЧКА (1895–1962) ДО НОВІТНЬОЇ ШКІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ОДИН ІЗ ТВОРЦІВ „ВИЩОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КЛАСИКИ”?

Барчан В. Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів XX століття: Монографія. – Ужгород: TIMPANI, 2008. – 431 с.

Численна науково-методична інформація, в т. ч. електронна, щоразу спонукає нас до запитання, винесеного у заголовок пропонованої публікації, бо дуже вже довго в незалежній Україні прийнято було ідентифікувати одного із найвизначніших літераторів принагідно, популярно і безсистемно.

Щоправда, у кількох наукових інституціях його спадок привертав-таки увагу – опубліковано наукові статті та автореферати кандидатських дисертацій, але фактологія засвідчує: в Україні відсутні поетичні збірки Т. Осьмачки, поема „Поет”, його переклади, літературно-критичні праці, не кажучи вже про повне зібрання творів. І, що ніяк не припустимо надалі, Поета, якому заздрив сам Павло Тичина, бо записав у щоденнику під 25 травня 1922 року: „Хай собі він буде геній, а не я...”, – не тільки уже втратили, але продовжують втрачати нові покоління українців. Теодосій Осьмачка як Знак чи Текст нашої культури соціально не функціонує, бо не вивчається належним чином у школі, а наука втрачає на тому, що „існуюча парадигма українського літературного процесу початку XX століття без постаті Т. Осьмачки в ній – окраяна й неповна” (В. Барчан).

Порушене питання актуалізується, як є підстави вважати, публікаціями інноваційних матеріалів проф. Григорія Клочека у „Дзеркалі тижня”. Погоджуємось із шанованим в Україні ученим, що від дискусії, яка, „була спричинена публікацією... статті „Королева мистецтв – на задвірках освіти” („ДТ”, 2007, № 44), залишилося подвійне враження. Звичайно ж, добре, що дискусія відбулася. Добре й те, що певний резонанс вона все-таки мала не так у громадських („країна байдужих” – це досить точно сказано), як у відповідних освітянських колах – навіть дала поштовх до організації круглого столу в Міністерстві освіти і науки. Але треба бачити й те, до чого не піднялася дискусія... Дискусія про викладання шкільного предмета, який ще донедавна був одним із потужних генераторів, що заряджав суспільство субстратом духовного порядку (бо все суспільство так чи інакше проходить крізь школу), мала б бути пройнята прагненням розібратися у природі тієї гуманітарної (читай: духовної!) катастрофи, у якій ми вже перебуваємо і яку категорично відмовляємося аналізувати та пояснювати з тим, щоб якось шукати виходів з неї” [Клочек Григорій. Літературна класика як виклик // Дзеркало тижня. – 2008. – № 33, 6 вересня. – С. 12].

Виходів із кризи шукати необхідно. До того ще не можна не додати, що між академічним і шкільним літературознавством існує прірва, подекуди у чверть століття, а то й більше. Бо хто з нас і як часто ставить собі запитання: „Слово о полку Ігоревім” – твір поганський чи християнський?” (Рудольф Мюллер) або „Чи не є твір „Хіба ревуть воли, як ясла повні” – „романом-пересторогою, романом передбаченням того, до чого можуть довести у майбутньому людину і світ утопічні соціалістичні теорії”? (Ігор Михайлин).

Без актуалізації класики та науковості навчального процесу з літератури, думається, поліпшувати справи в освіті буде нелегко. Та й час не стоїть на місці. Якщо, приміром, на початку 90-х років XX століття ще можна було твердити, що у випадку „Старшого боярина” (повісті Т. Осьмачки – Н. В.) ми стикаємося з двома очевидними свідченнями приналежності повісті до традицій європейської прозової школи XX століття, то у 2008 році зобов’язані віддавати належне і також ширшим контекстам і глибшим концепціям, тобто „... не важливо дошукуватися Осьмаччиного вчителя у письменстві чи акцентувати на комусь конкретно. Адже відомо, що лектура митця була надзвичайно широка, у нього були взірці, яких ставив найвище, – Шевченко, Байрон, Шекспір. У повісті „Старший боярин” можна знайти співзвучність із різними творами М. Гоголя. Але дослідники бачать у повісті перегук із В. Винниченком, Ж.-П. Сартром, А. Камю, Гі де Мопасаном. Отже, доцільніше тут говорити про близькість способу світовідчування Гоголя й Осьмачки. А його джерело, як цілком доречно зазначав Ю. Шерех, було міфологічне мислення, яке сягає „в світ української міфотворчості і демонології. В світ української легенди і казки”.

Книга Валентини Барчан „Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів XX століття” відкриває одну за іншою грані дивовижного таланту Т. Осьмачки. „Повість „Старший боярин”, погоджуємось з дослідницею, справді, в нашому письменстві є ще одним своєрі-

дним баченням подій української революції. На суто національному матеріалі у руслі фольклорно-міфологічних та літературних традицій митець порушує такі актуальні політичні проблеми, як громадянська й національна свідомість суспільства, інтелігенція й українська державність, історичний досвід і ментальність українства, а також такі екзистенційні проблеми як свобода вибору, абсурдність життя, фатум, випадковість як закономірність, самоцінність кожного моменту життя" (с. 351).

Уже перші два розділи монографії В. Барчан засвідчують велику пошукову працю авторки та новітні наукові підходи до досліджуваних явищ. Так, у главі „До джерел творчої індивідуальності Т. Осьмачки", де осмислено питання психоаналітичного дискурсу творчої індивідуальності митця, оцінено його літературно-критичну спадщину, сформульовано концепцію естетичних та світоглядних засад творчості письменника, авторка зацікавлює переконливістю полеміки з попередниками, поглибленим філософсько-естетичним підходом, відповідними висновками. Виявляється, що Т. Осьмачка був суворим і принциповим у підході до оцінок літературного процесу та доробку письменників чи окремих творів не для того, щоб „самовивищитися" чи через „болісну реакцію" на успіхи інших, а тому, що за приклад мав свого найавторитетнішого із учителів – Сергія Єфремова, „енциклопедію української науки", а свою доленосну зустріч із академіком уважав „подарунком богів". Виявляється, що "Осьмачку треба сприймати як високообдаровану людину з притаманними її творчій психіці властивостями. Він не демон, не хронічний епілептик, не переповнена агресією до світу людина, а божевільний у тій мірі, в якій такою може бути геніальна особистість" (с. 71). Аргументовано звучить також підсумок другого розділу монографії В. Барчан: „Раціоналістичне мислення, сувора логіка, ретельний відбір фактів, свіжість і чіткість думки, поєднання індукції й дедукції в аналізі, простота викладу – ці ознаки наукового підходу до осмислення постатей, явищ і процесів свідчать про неабиякий хист Осьмачки як літературного критика і знавця літератури. Базовані на засадах біографічного, історико-культурного, естетичного, порівняльного наукових методів його розвідки являють собою цінне культурне й наукове явище. Вони збагачують уявлення про особистість митця і підтверджують багатогранність його таланту" (с. 101).

Третій розділ рецензованої монографії, відведений на „експресіонізм Т. Осьмачки як засіб художньої самоідентифікації митця, вважаємо науковим відкриттям В. Барчан. Тут застосуванням неоісторичних літературознавчих методологій обґрунтовано епоху експресіоністичної естетики та мистецької свідомості в Україні і зроблено це, на противагу констатації окремих ознак експресіоністичної поетики у творчості О. Слісаренка, М. Бажана, П. Тичини, Є. Плужника, Я. Савченка, Д. Загула, В. Кобилянського, В. Ярошенка, Лесі Українки, Б.-І. Антонича, О. Ольжича, Є. Маланюка, Т. Осьмачки та О. Влизька, які, на думку попередників нашої авторки, тільки „тяжіли до експресіонізму". Справді взірцевий естетичний аналіз віршів, неоісторичні обґрунтовані оцінки поезії П. Тичини та М. Бажана, всеохопна джерельна база, подекуди вперше оприлюднена в Україні Валентиною Барчан, вмотивовує висновок: „Поетична творчість Т. Осьмачки найяскравіше репрезентувала експресіоністичний стиль з виразно національним колоритом як за мотивами, так і за способом їх художнього втілення, продемонструвала його певну еволюцію. Тема недолі України – головна в поезії Осьмачки. Вона постала в картинах революційних потрясінь, руйнації, голоду, в історіософських та екзистенційних мотивах, у темах національної неволі, завдання поета й поезії... Експресіоністичне світовідчуття Т. Осьмачки знайшло художнє вираження в абстрактності, фантастиці, міфологізмі, фольклорній образності, народнорозмовній лексиці, поетичній тропіці та строфіці. Висока емоційна чуттєвість творів, органічний сплав національного з широким інтертекстуальним полем ставить поезію Т. Осьмачки в рівень із європейськими культурними надбаннями" (с. 307).

Цілісність і безкомпромісність натури Осьмачки – митця і громадянина, простежених у четвертому розділі монографії В. Барчан, – „Поетика художньої прози Т. Осьмачки", – є підставою для висновку авторки: „... художня проза Т. Осьмачки, представлена повістями „Старший боярин", „План до двору" та „Ротонда душогубців", відкрила ще одну грань творчої натури митця. Відносна психологічна та фізична свобода в еміграції забезпечила письменникові умови для більш глибокого осмислення особистого та національного буття в контексті суспільно-історичних подій першої третини XX століття. Художня модель суб'єктивного світу, сконденсована в енергії експресіоністичних форм поетичних творів, знайшла в повістях ширше епічне річище" (с. 399).

У кожного поета є своя вершина. Такою у Т. Осьмачки, як відомо, була поема „Поет". Сам Юрій Шерех (Шевельов), творчість якого в колі славістів стала вершинним здобутком української науки XX століття і визнана своєрідним „посланням у XXI вік", писав про цей твір: „У поемі Осьмаччиній неповторно поєднуються європеїзм у такому розумінні слова з органічністю у такому розумінні слова. Це – ціха етапних творів мистецтва. Універсальність філософічної проблематики і напруга почуття, спрямованого на розгляд космічних закономірностей і зрослого на ґрунті української дійсності, змушують визнати „Поета" не тільки за етапний, а і за безпрецендентний в нашій поезії твір. Горда автохарактеристика поеми у вступних строфах, коли поет пише про свою річ, як про найтяжчий бій, виграний українським народом в його походах на полі духу і живих надій, – не безпідставна" [Шерех Ю. „Поет" Теодосія Осьмачки // Пороги і Запоріжжя. – Х.: „Фоліо", 1998. – Т. 1. – С. 269].

Теодосій Осьмачка – складний і вічний у нашій культурі. Навіть Ю. Шерех своїми працями про його творчість „не обіцяв цілком задовольнити нашого читача” [Там само, с. 248], він, як і поет, апелював до „спостережливості і пильної уважності читача”, зокрема, до „головної трудності” „Поета” – „до її надзвичайної продуманості і стрункості”. Водночас, на його думку, „поема Осьмачки така складна і така стужавіла в своїй кристалічності, що, власне, вимагала б послідовного коментаря: октава за октавою, рядок за рядком. Нема сумніву, що колись такі коментарі і будуть написані” [Там само].

Вивчаючи впродовж багатьох років „країну поетову”, буквально, сходивши Черкащину, бо це також і її материзна, виконавши відповідну „чорнову” архівну роботу, Валентина Барчан із захопленням та любов’ю до Поета писала власну книжку про нього, немовби „держачи в умі” слова великого Юрія Шереха.

Сама поява такого дослідження – факт знаменний і симптоматичний: наукова цінність рецензованої монографії беззаперечна: у ній пропонується відмова від т. зв. „українського назадництва” і розгляд визначних досягнень української культури у значно ширших інтертекстуальних, компаративістських дискурсах.

У особі автора монографії „Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів ХХ століття” українська наука отримала сумлінного дослідника першоджерел, а не ”традиційного” узагальнювача відомостей, почерпнутих із популярних, схильних до міфів публікацій. Хоча, володіючи переліченими вище достоїнствами, Валентина Барчан могла б, як на мою думку, так само елегантно виконати працю взірця „Осьмаччин міф України”. Є ж у нас неповторно доказова „спроба філософського аналізу” „Шевченків міф України” Оксани Забужко, як виглядає, остаточно забута нашою школою... Не хотілося б такої долі репрезентованій нами монографії.

Наталія Вигодованець,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури